

Livet i Fristaden

Inspirationen till tillverkningsindustrin fanns utomland. Tyskarna stod för hög kvalitet. Engelsmännen hade delat upp tillverkningen i olika moment för där varje arbetare utförde sin del, vilket resulterade i en effektivare produktion. Enligt nationalekonomen Adam Smith 1723-1790 var arbetsfördelning en nödvändig utgångspunkt. Det var inte Smith som upptäckte arbetsfördelningen. I alla stora samhällen delar folk upp sig på olika sysselsättningar och olika sektorer. Men Smith var den förste som visade den nya tidens arbetsfördelning, att den skedde även inom samma sektorer, och till och med inom samma yrke. Genom att koncentrera sig på en viss del av produktionen kunde en person arbeta betydligt effektivare än om han var tvungen att engagera sig i alla delar av tillverkningen. Karl Marx behandlar detta i *Kapitalet* som skrevs 1870-1887.

1753 blev Samuel Schröder direktör för finsmidet i Sverige. När han blev adlad tog han namnet Schröderstierna. Han hade rest i både Tyskland och England och kampanjade för liknande fristäder i Sverige som de han sett i Birmingham. Hans argument var att vi inte kunde konkurrera med England om vi inte hade en liknande produktion.

Eskilstuna uppfyllde kraven som ställdes på en lämplig plats för en fristad och 16 april 1771 bildades fristaden. Till sin hjälp hade Schröderstierna Sven Rinman som var direktör för svartsmidet i Sverige. Svartsmide eller grovsmide kallades förr tillverkningen av redskap m.m. genom smide av järn som upphettats i en ässa och sedan bearbetades med slägga och hammare mot ett städ. Motsatsen var klensmide eller finsmide, då det kalla järnet bearbetades i bänk med fil, mejsel och liknande redskap. (Dvs. det hade alltså ingenting med svartarbete att göra)

Invånarantalet i Fristaden växte snabbt och bostadsbristen var stor. Varken den planerade exporten av produkterna eller det engelska tillverkningssättet slog igenom utan hantverkarna tillverkade varje produkt från början till slut. För att upprätthålla kvalitetskontroll på produkterna infördes granskning och godkända varor stämplades med en särskild fristadsstämpel. Produkter utan kvalitetskontroll prånglades ändå ut som fristadsvaror. Carl Bernhard Wadström reste 1774 i smyg till Tyskland under falskt namn (Carolus Berns) för att värva skickliga smeder från Solingen för klingtillverkning till kronan. Bröderna Dinger kom till Fristaden, men de hade svårt att komma överens med Rinman, de var missnöjda med hur Rinman tillmötesgick deras krav och hotade med att flytta till Danmark. Bröderna hade även svårt att hålla hög kvalitet på klingorna på grund av det dåliga arbetsmaterialet.

Gatorna i Fristaden var inte stensatta och hade djupa, gräsbevuxna diken där boskapen gick och betade. Sommaren 1834 blev det förbjudet att ha grisar på gatorna.

De sociala skillnaderna i Fristaden var stora. De rika bodde i stora hus medan andra fick hyra in sig i små torp fulla av andra hyresgäster. Tuberkulos var vanligt.

Det bodde betydligt fler män än kvinnor i fristaden som var inriktad på en mansdominerad bransch. Enligt den tidens lag var mannen hustruns förmyndare.

Flickorna i Fristaden kunde ta arbete som pigor medan de flesta pojkarna började som lärlingar hos någon mästare. Lärlingarna gjorde arbetsprov och blev gesäller när de var strax över 20 år.

1799 fick Fristaden bidrag av kronan för att bygga en skola men enligt prosten Vallqvist i Fors användes det mesta av pengarna till att bygga ett sliphus som uppfattades som viktigare än ett skolhus. Från 1802 skedde undervisningen i en liten byggnad vid Fristadstorget, 1805 byggdes en ny skola på samma plats. Där undervisades barnen enligt Lancastermetoden. De i olika ämnen

skickligaste eleverna undervisade de övriga. Närmare hundra elever i olika åldrar undervisades samtidigt i samma rum. 1835 gjordes skolan om till en skola bara för pojkar. Tio år senare inrättades en flickskola i ett hus intill Fristadens fattighus, det kallades för fattigskolan.

1833 slogs Fristaden ihop med Eskilstuna till Eskilstuna Fristad. Medborgarna slapp skråtvånget, stadstullen hade tagits bort för alla städer 1810. Det hade alltid funnits en misstänksamhet mot Fristaden från Eskilstunas sida. Fristaden och Eskilstuna var osams om var torghandeln skulle bedrivas Rivaliteten upphörde inte genom sammanslagningen till en stad.

I början på 1800-talet flyttade kronans vapentillverkning från Söderhamn till Carl Gustafs stads bruk. Fristadens hantverkare fungerade som underleverantörer till det nya gevärsfaktoriet. Fristadens smeder hade dock inte tillräckliga kunskaper eller precision. Gevären tillverkades därför hantverksmässigt i små verkstäder som tillhört bruket. Efter 1840 kom en industriell tillverkning igång i ett nybyggt verkstadshus med vattendrivna maskiner. Maskinerna tillverkades av ett annat nytt företag, Munktells mekaniska verkstad.

1879 upphörde Fristaden formellt. I Fristaden växte nya industrier fram. Med industrialiseringen skildes bostad och arbetsplats åt. Ägarna bodde långt från fabriken, men arbetarna bodde nära arbetsplatsen. I vissa av fristadens smedjor pågick dock tillverkning till 1960-talet.

Källor

Götzlinger Anna: *Du usla stad som kallas fri*-Eskilstuna Fristad från då till nu (Stockholm 2016)

Wikipedia